

KS. SŁAWOMIR NOWOSAD

Zamość-Lublin

SAKRAMENTY INICJACJI CHRZEŚCIJAŃSKIEJ W TRADYCJI ANGLIKAŃSKIEJ

Kościół anglikański stworzył swoistą tradycję w ramach chrześcijaństwa po reformacji XVI w. Jego rysem specyficznym, obok innych, było uformowanie od początku jednolitej liturgii. Jej kształt został zawarty w *Book of Common Prayer*, podstawowej księdze liturgicznej w anglikanizmie. Jednolita liturgia stała się dla Kościoła anglikańskiego jedną z najbardziej charakterystycznych jego właściwości na tle reformacji, która podzieliła zachodnie chrześcijaństwo. Podobnie jak w innych tradycjach szczególnym autorytetem cieszą się pisma jakiegoś teologa czy przywódcy religijnego bądź tzw. wyznania wiary, w anglikanizmie tę rolę spełnia właśnie liturgia. Stąd jej wyjątkowe znaczenie dla teologii i praktyki anglikańskiej. Założeniem było, by była to liturgia wierna przekazowi biblijnemu, zgodna z praktyką nie podzielonego Kościoła, by stała na straży jedności kościelnej oraz by prawdziwie budowała wiernych¹ Po początkowym okresie ustalania się zasad liturgicznych doszło do wydania *Act of Uniformity* w 1549 r., który wprowadził wyłączne używanie w liturgii *Book of Common Prayer* (BCP), począwszy od Niedzieli Zesłania Ducha Świętego tego roku. Dlatego *Book of Common Prayer* ma w anglikanizmie rangę wyjątkowego autorytetu i była do niedawna centralnym elementem jedności całej Wspólnoty Anglikańskiej (*Anglican Communion*),

¹ „A distinguishing mark of the Church of England at the Reformation was the establishment of one uniform liturgy. It was not long before apologists for the Church of England would use as an argument in its defence the fact that in the Book of Common Prayer it possessed a liturgy true to the Scriptures, consonant with the practice of the early Church, unifying to the Church, and edifying to the people” – M. J. H a t c h e t t. *Prayer Books*. W: *The Study of Anglicanism*. Red. S. Sykes, J. Booty. London 1988 s. 121-122.

pomimo istnienia jej różnych wersji dla poszczególnych prowincji anglikańskich na całym świecie. Wskutek dość daleko idących reform liturgii po konferencji biskupów anglikańskich w Lambeth („Lambeth Conference”) w 1968 r. oraz po wydaniu *Alternative Service Book* (ASB) w 1980 r. księga ta nie stanowi już w takim stopniu o jedności całego anglikanizmu.

I. CENTRALNE ZNACZENIE LITURGII

Podkreślanie centralnego znaczenia liturgii wskazuje na anglikańskie przekonanie, że to przede wszystkim ona, bardziej niż doktryna, stanowi o tym, co charakterystyczne dla tej tradycji chrześcijańskiej. Nie konkretne rozstrzygnięcia w zakresie prawd wiary, ale samo oddawanie czci Bogu, dokonujące się w uprzywiejowany sposób w liturgii, jest miejscem, gdzie ujawnia się charakterystyczny „duch anglikański”² Takie podejście wskazuje, że istota chrześcijaństwa nie zawiera się w określonym zestawie prawd wiary, które trzeba przyjąć i wyznawać, ale w spotkaniu z żywym Bogiem, który ciągle na nowo mówi do swojego Kościoła. Właśnie liturgia umożliwia takie spotkanie Bogiem.

Bóg objawił swoją nieskończoną miłość nade wszystko w tajemnicy paschalnej, sprawowanej dzisiaj przez Kościół w liturgii. Podkreślając ten paschalny wymiar liturgii, anglikanizm ukazuje też jej ściśle chrystocentryczny charakter. Liturgia bowiem wprowadza w tę największą tajemnicę wiary, gdzie sam Syn Boży dokonuje zbawienia człowieka przez swoją śmierć i zmartwychwstanie. W sakramencie chrztu każdy, stając się dzieckiem Bożym, zostaje obdarowany nowym życiem i uzdolniony do tego, by mógł wołać do Boga *Abba*. Aby podkreślić fundamentalną rolę Bożej miłości w zbawieniu człowieka i jego niezasłużony charakter, T. Cranmer (†1556), arcybiskup Canterbury, zwany „architektem liturgii anglikańskiej”, dokonał pewnych zmian, przystosowując dotychczasowe teksty łacińskie do rytu anglikańskiego. Jako przykład może posłużyć kolekta z Niedzieli Palmowej, gdzie w tekście rzymskim dokonał dwóch zmian. Dodając wyrażenie „z czulej miłości” chciał wskazać, że to Boża miłość była jedynym powodem przyjścia Zbawiciela na świat, a następnie zmienił frazę mówiącą o „zasłużeniu na udział w zmartwychwstaniu” Jest to wyraźny akcent protestancki, w którym

² „Although the *Articles of Religion* hold a significant place in Anglican history [...], it is not in such documents that the spirit of Anglicanism is to be found, but rather in its worship” – L. W e i l. *The Gospel in Anglicanism*. W: *The Study of Anglicanism* s. 60-61.

odrzuca się jakąkolwiek możliwość zasługi na otrzymanie łaski. Zbawienie jest darem Bożej miłości, a nie nagrodą, na którą się zasługuje³

Ujęcie anglikańskie akcentuje również bardzo wyraźnie eklezjalny charakter liturgii. Wyrażana i celebrowana w niej wiara nie jest sprawą prywatną człowieka. Jest ona z istoty wspólnotowa, a ściślej kościelna, bo chrzest wprowadza do Kościoła i w ten sposób umożliwia wejście w misterium paschalne. Kościół jako wspólnota wszystkich ochrzczonych staje się uczestnikiem tajemnicy zbawienia w Chrystusie. Dzieje się to właśnie w celebrowanej przez Kościół liturgii, w której uczestnictwo ma skutki zbawcze⁴

Takie znaczenie liturgii ujawnia tym samym fundamentalne znaczenie i rolę anglikańskiej *Book of Common Prayer*. Księga ta jest podstawą wspólnotowej modlitwy Kościoła. Nawet przy indywidualnym korzystaniu z jej modlitewnych tekstów wierny włącza się w modlitwę całej wspólnoty uczniów Chrystusa.

Jednakże *Book of Common Prayer* nie jest wyłącznie księgą liturgiczną. Ma ona także znaczenie teologiczne i pastoralne, a nawet prawnicze. Ukazuje, jak anglikanizm podkreśla bliskość prawd wiary i ich celebracji w liturgii. Nie wolno tej księgi, a wraz z nią liturgii, pojmować pierwszorzędnie – jako narzędzia nauczania i przekazu wiary. Tę funkcję spełnia katechizm. *Book of Common Prayer* służy raczej i prowadzi do tego, że liturgia staje się wspólnotowym wyznaniem wiary i uwielbieniem Boga. Liturgia nie służy więc w pierwszym rzędzie do pouczania i przekazu doktryny, chociaż z pewnością przez celebrację wiary daje wyraz jej prawdom⁵ Nie tyle uczy wiary, ile raczej celebruje wiarę poprzez określone słowa i znaki. Liturgia ujawnia tu także swój wymiar moralny, albowiem wierni w jej celebracjach karmią swoją wiarę i są posłani, by nią żyć na co dzień. Liturgia jawi się dlatego jako „przemieniające doświadczenie, w którym sami ludzie zostają odnowieni jako znaki tej tajemnicy, na której celebrowanie zgromadzili się”⁶

³ Por. tamże s. 59-60.

⁴ „Faith is not seen as a private matter between God and the believer. Faith is corporate: it is the common faith of the Church into which new members are baptized and come to participate in the power of the paschal mystery [...]. The whole structuring of the Church's common life is an instrument for God's saving action, as it signifies the abiding grace and power of the paschal mystery in the lives of those who believe” – tamże s. 54-55.

⁵ „It is not that the liturgy is a didactic tool, but rather that it inevitably articulates an underlying theology [...]. The Book of Common Prayer is for Anglicans far more than a collection of rites. Within Anglicanism the Prayer Book is a living expression of the profound union between what we believe and what we pray” – tamże s. 62-63.

⁶ Tamże s. 56.

Anglikanizm był zawsze szczególnie wrażliwy na niebezpieczeństwo sformalizowania i skostnienia obrzędów liturgicznych. Stąd od początku jego istnienia dokonywano większych lub mniejszych rewizji dla odnowy *Book of Common Prayer*, a wraz z nią liturgii. Z jednej strony konieczność reformy w liturgii wpływała przede wszystkim z przekonania o zawsze żywej i ciągle nowej obecności Boga w Kościele i świecie. Świat a wraz z nim Kościół nieustannie się zmieniają. Zmieniają się warunki życia poszczególnych ludzi i działania całego Kościoła. W każdej odnowie liturgicznej chodzi o to, by liturgia jak najlepiej i coraz skuteczniej służyła swemu celowi, a więc by jak najpełniej prowadziła ludzi do spotkania z Bogiem zbawiającym. Z drugiej strony ludzkie obrzędy nigdy doskonale nie wyrażą misterium, które za nimi się kryje. Stąd istnieje potrzeba szukania ciągle nowych form wyrazu w obrzędach liturgicznych.

Na tę konieczność wskazuje też sam wymiar antycypacyjny liturgii. Wskazuje ona na rzeczywistość, do której Kościół ciągle zmierza, a która jest spoza tego świata. Przypomina o tym ukierunkowanie eschatologiczne tekstów liturgicznych. Uobecniając wydarzenia z historii zbawienia, liturgia zapowiada równocześnie przyszłe przeznaczenie chrześcijanina, które daje mu zbawiający Bóg. W ten sposób Kościół w liturgii usiłuje ciągle na nowo i coraz pełniej rozpoznawać niezgłębionego Boga, ofiarowującego mu zbawienie. W tym sensie liturgia nie powinna się nigdy zatrzymywać na stałe przy wybranych formułach, ale należy ciągle poszukiwać coraz doskonalszych formuł. W samą jej istotę więc jest wpisana konieczność jej permanentnej odnowy. Liturgiczne spotkanie z żywym Bogiem, który ciągle na nowo powołuje człowieka, ujawnia swoisty niedosyt z dotychczasowego kształtu tych spotkań. Poddawanie rewizji form liturgicznych jest więc wymogiem wewnętrznej konieczności, jak i zobowiązaniem duszpasterskim, rodzącym się z potrzeby jej skuteczności⁷

⁷ „Yet the liturgy does not articulate a static norm of faith. There is an extraordinary dynamic within the liturgical act which always holds up a 'beyond', at which the Church has not yet arrived [...]. In this perspective, the liturgy always points us to God's future action, and thus works against attempts to fix the truth of the gospel in static formulas [...]. The Church's re-examination of its liturgical rites is thus a necessity [...]. A kind of discontinuity becomes a pastoral necessity if we are to be jolted into hearing the eternally new call of God which lies behind the words and rituals” – tamże s. 61.

II. ZMIANY W „BOOK OF COMMON PRAYER” (BCP)

Pierwsza wersja BCP ukazała się w 1549 r. na mocy „Act of Uniformity”. Był to jeden z ważniejszych aktów prawnych, którego celem było ujednoczenie liturgii nowego Kościoła. Swoje treści i rozstrzygnięcia BCP czerpała z różnych źródeł – zarówno z wcześniej istniejących ksiąg liturgicznych, jak i z dawnego nauczania Kościoła. Można tu wyróżnić np. nauczanie pierwszych Ojców Kościoła, liturgie wschodnie, średniowieczną liturgię rzymskokatolicką, niemieckie teksty i rozporządzenia reformacyjne, jak też dotychczasowe i nowe liturgiczne i prawne zwyczaje i akty angielskie⁸. Obok konieczności uniformizacji młodego jeszcze anglikanizmu chodziło też o stworzenie jednej księgi, dostępnej i łatwej w użyciu zarówno dla księży, jak i dla świeckich⁹.

Akt uniformizacji i wydanie BCP poprzedziły bezpośrednio trzy inne księgi liturgiczne: *Sarum Breviary* (1543)¹⁰, angielska *Litany* (1544)¹¹ oraz *Order of the Communion* (1548), który został wydany jako dodatek do używanej w Anglii mszy łacińskiej w rycie „sarum”. Już w 1552 r. doszło do pierwszej rewizji BCP, która służyła głównie przyjęciu liczniejszych akcentów reformacji kontynentalnej, chociaż były też pewne nowe elementy tradycyjnej liturgii średniowiecznej. O tych pierwszych świadczy np. skrócenie modlitwy eucharystycznej; wprowadzenie obowiązku komunii trzy razy w roku, a nie

⁸ Jednym z poprzedników BCP były tzw. primaria (ang. primer), czyli swego rodzaju odpowiednik współczesnych książeczek do nabożeństwa, których używano do początku XIV w. Zawierały one zwykle officium ku czci Matki Bożej, siedem psalmów pokutnych, piętnaście tzw. psalmów wstępowań (lub stopni, łac. „psalmi graduales”), od 120 do 134, *Litanie do Wszystkich Świętych* oraz officium za zmarłych. W Anglii najbardziej znane były np. *Marshall's Primer*, *Hilsey's Primer*, *Henry's Primer*. Por. *Primer*. W: *The Oxford Dictionary of the Christian Church*. Red. F. L. Cross. E. A. Livingstone. Oxford 1997 s. 1327.

⁹ Por. H a t c h e t t, jw. s. 122-123.

¹⁰ Ryt „Sarum”, zwany też „rytem z Salisbury”, był lokalną modyfikacją rytu rzymskokatolickiego, który był używany w katedrze w Salisbury. Przypisywano go św. Osmundowi (†1099), choć faktycznie jest późniejszy. Ryt ten stopniowo się upowszechniał, tak że w połowie XV w. był powszechnie stosowany prawie w całej Anglii, Walii i Irlandii. W 1543 r., *Sarum Breviary* został nadany jako obowiązujący w głównej prowincji Kościoła anglikańskiego, Canterbury. Por. *Salisbury or Sarum, Use of*. W: *The Oxford Dictionary of the Christian Church* s. 1446-1447.

¹¹ Wydana przez Cranmera do odmawiania w czasie procesji zaleconych przez króla Henryka VIII na czas wojny Anglii ze Szkocją i Francją. Dla jej skomponowania Cranmer czerpał z łacińskich litanii katolickich, zwłaszcza litanii rytu „sarum”, z tzw. *Łacińskiej Litanii Lutra* oraz z *Litanii Diakona* ze wschodniej liturgii św. Jana Chryzostoma. Por. *Litany, the BCP*. W: *The Oxford Dictionary of the Christian Church* s. 985.

raz; wprowadzenie tzw. czarnej rubryki, która zaprzeczała „realnej obecności” w komunii św.; uproszczenie rytu chrztu, bierzmowania, sakramentu chorych oraz pogrzebu, z którego usunięto niemal wszystkie prośby za zmarłych; zniknięcie wszelkich wzmianek o ornacie, albie, tunice, świecach na ołtarzu, a nawet o samym ołtarzu. Natomiast odpowiadając na wezwania środowisk tradycyjnych, wprowadzono m.in.: obowiązek odmawiania brewiarza przez wszystkich księży, a nie tylko duszpasterzy; nakazano odmawianie *credo* atanazjańskiego trzynaście razy w roku, a nie sześć; komunię polecono przyjmować na klęcząco; starym zwyczajem średniowiecznym lekcję miał czytać raczej ksiądz niż usługujący przy ołtarzu. Zasadnicza myśl tej rewizji dążyła do zwrócenia uwagi na większą dyscyplinę liturgiczną, a więc ściślejsze zachowywanie rubryk liturgicznych i do wyraźnego określenia tego, co w poprzedniej wersji BCP było domyślne¹²

Kolejne zmiany w BCP z 1559 r. zmierzały w kierunku pewnego złagodzenia skrajności. Usunięto tzw. czarną rubrykę oraz przywrócono wcześniejszy zapis o szatach liturgicznych. Niedługo potem wydano nowy kalendarz liturgiczny, a także nowe tłumaczenie psalmów i niektórych modlitw na wzór psalmodii reformacji kontynentalnej. W 1604 r. doszło do kolejnych zmian – zasadniczo przychylnych purytanom. Główną zmianą było umożliwienie udzielania prywatnego chrztu tylko oficjalnym ministrom.

Także następna rewizja BCP z 1662 r. nie była zbyt znacząca. Dodano kilka okolicznościowych modlitw, głównie dziękczynnych, oraz dokonano niewielkich zmian raczej w rubrykach niż w samych tekstach liturgicznych. Dla przykładu dodano modlitwę poświęcenia wody chrzcielnej oraz wspomnienie zmarłych. Niektóre z nowych zapisów pochodziły z wydanej kilkanaście lat wcześniej szkockiej BCP. Chodziło w nich głównie o uwydatnienie doktryny eucharystycznej, stąd np. modlitwa eucharystyczna została nazwana „modlitwą konsekracji”, przywrócono łamanie chleba oraz zalecono, by wierni spożyli wszystko, co pozostawało po liturgii. Przywrócono także „czarną rubrykę”, jednak w nieco złagodzonej wersji, gdzie negowano „jakąkolwiek obecność cielesną naturalnego Ciała i Krwi Chrystusa”. Chodziło więc tutaj nie tyle o negację rzeczywistej obecności Chrystusa w Eucharystii, ile raczej o zdystansowanie się wobec nauki o transsubstancjacji. *Book of Common Prayer* po tych zmianach z 1662 r. pozostała do dzisiaj oficjalną wersją używaną w Kościele anglikańskim¹³

¹² Por. H a t c h e t t s, jw. 126-129.

¹³ Por. tamże s. 129-130.

Rozpowszechnianie się anglikanizmu na inne kraje, głównie kolonie angielskie, prowadziło także do dostosowywania BCP do potrzeb lokalnych wspólnot kościelnych. Pierwszą taką wersją BCP była wspomniana już *The Scottish Book of Common Prayer* z 1637 r. Znana jest ona także jako tzw. liturgia laudańska (*Laud's Liturgy*)¹⁴, gdzie wprowadzono m.in. epiklezę, łamanie chleba oraz liturgiczne funkcje dla diakonów. Pierwsza amerykańska wersja BCP powstała w r. 1789. Uprościła ona pewne przepisy angielskie, zrezygnowała z atanazjańskiego credo, usunęła wzmianki o prywatnej spowiedzi z niektórych obrzędów, wprowadziła modlitwę eucharystyczną bliską wersji szkockiej, a więc i modlitwom historycznie wcześniejszym. W 1877 r. powstała wersja BCP dla prowincji irlandzkiej Kościoła anglikańskiego, która wykazywała większe nachylenie protestanckie.

Ogólnoanglikańska konferencja biskupów w Lambeth w 1908 r. wprowadziła pewne zasady dla kolejnych zmian w BCP, wzywając na przykład do przystosowywania rubryk do zwyczajów lokalnych, usuwania powtórzeń, większej elastyczności i ubogacenia obrzędów czy lokalnych zmian w kalendarzu liturgicznym. W związku z tym doszło do kolejnych rewizji BCP w Szkocji (1912 i 1929 r.), w Kanadzie (1922 r.), Irlandii (1927 r.) i w USA (1928 r.).

Po Lambeth Conference w 1958 r., a zwłaszcza po Kongresie Anglikańskim pięć lat później, Wspólnota Anglikańska podjęła decyzję poważniejszego zrewidowania BCP. Niemal wszystkie prowincje dokonały takich zmian, często tworząc tzw. alternatywne księgi liturgiczne. Główne przesłanki dla tych zmian „miały na celu powrót do źródeł, do dziedzictwa biblijnego i patrystycznego, wykorzystanie rezultatów studiów nad liturgią oraz adaptację do obecnych warunków i potrzeb misyjnych i duszpasterskich”¹⁵ Chodziło nie tylko o to, by używany język był bardziej zrozumiały, ale by w liturgii była widoczna wrażliwość na potrzeby lokalnych wspólnot. Stąd np. w licznych prowincjach doszło do ekumenicznego tłumaczenia Pisma św. dla celów liturgicznych. W modlitwach eucharystycznych pojawiły się teksty nawiązujące do form starożytnych, akcenty eschatologiczne, dziękczynienie za stworzenie, wcielenie i odkupienie. Powstały też specjalne liturgie np. na Środę Popielcową, Niedzielę Palmową, Wielki Piątek, Niedzielę Paschalną oraz wigilię¹⁶ W niektórych wersjach znalazły się nawet obrzędy „pojedna-

¹⁴ Nazwa pochodzi od nazwiska Williama Lauda (†1645), arcybiskupa Canterbury, który był wpływową postacią w I poł. XVII-wiecznego Church of England.

¹⁵ H a t c h e t t, jw. s. 132.

¹⁶ BCP z 1662 r. zawierała jedynie własną kolektę i czytania na poszczególne święta,

nia penitenta”, w czym wyrażała się przynajmniej zachęta do spowiedzi. Kościół anglikański w Anglii wydał w 1980 r. *Alternative Service Book*, która chociaż nie cieszy się takim autorytetem, jak *Book of Common Prayer* z 1662 r., bardzo szybko zaczęła być niemal powszechnie używana.

III. SAKRAMENTY W ANGLIKANIZMIE

Na tle protestantyzmu anglikanizm wyróżnia się m.in. uznaniem wagi sakramentów w teologii i praktyce życia chrześcijańskiego. Są one bowiem widzialnymi znakami Bożej łaski. Ich szczególne znaczenie wypływa z ich podstawowej relacji do wiary. Relacja ta jest dynamiczna, bo z jednej strony sakramenty wiarę zakładają, a z drugiej ją wyrażają. Brak wiary sprawiałby, że straciłyby one swoją wewnętrzną treść i stałyby się jedynie zewnętrznymi obrzędami. Anglikanie nawiązują tu do przekonania Kalwina, który pisał o możliwości prawdziwego „niewidzialnego uświęcenia bez widzialnego znaku, a z drugiej strony widzialnego znaku bez prawdziwego uświęcenia”¹⁷

W tym kontekście anglikanizm zwraca uwagę na znaczenie moralne sakramentów. Jako wydarzenia wiary nakładają one konkretne zobowiązania moralne dotyczące życia chrześcijanina. W tym sensie stają się one „moralnymi narzędziami”, jak nazywał je R. Hooker (†1600)¹⁸ Wiara wyrażana w liturgii poprzez słowa i obrzędy ma prowadzić do określonych postaw w życiu codziennym. Taki akcent pokazuje wyraźnie, jak wielkie znaczenie anglikanizm przywiązuje do bliskości kultu (ang. *worship*) i życia moralnego. A ponieważ kult jest zawsze dziełem Kościoła i w Kościele się dokonuje, uwyrażnia się tutaj również eklezjalny aspekt moralności chrześcijańskiej. Wychowawcza troska Kościoła musi nieustannie wskazywać, jak ważne jest, by oddawanie czci Bogu nie ograniczało się nigdy do uczestnictwa w obrzędach liturgicznych. Spośród sakramentów podstawową funkcję pełni tu chrzest, który włącza w zbawcze dzieło Chrystusa. Ochrzczony, włączając się w tajemnicę paschalną, zdąża ku dojrzałości życia z wiary i głosi Bożą prawdę

które włączano w zawsze taką samą liturgię.

¹⁷ Cyt. za: W e i l, jw. s. 71.

¹⁸ Wpływowy duchowny i teolog, autor *Of the Laws of Ecclesiastical Polity*, uznawany niekiedy za największego teologa anglikańskiego w historii. Por. J. B o o t y. *Standard Divines*. W: *The Study of Anglicanism* s. 164-166; *The Oxford Dictionary of the Christian Church* s. 789; S. N o w o s a d. *Okres karoliński w anglikańskiej teologii moralnej*. „Roczniki Teologiczne” 44:1997 z. 3 s. 137-139.

światu. To jedynie żywa wiara daje dostęp do Boga i Jego zbawczej łaski, a zjednoczenie z Nim dokonuje się w chrzcie. Jego radykalnym pogłębieniem jest udział w uczcie eucharystycznej. Jednakże to najpierw wiara umożliwia spotkanie i zjednoczenie z Bogiem¹⁹

Spośród anglikańskich „39 Artykułów” na temat sakramentów mówią zwłaszcza Artykuły od 25 do 31²⁰ Szczególnie Artykuł 25 podkreśla, że sakramenty wiarę ożywiają, wzmacniają i potwierdzają. Ich wymiar fizyczny, zewnętrzny wyraża odniesienie do fizycznej strony człowieka i jego życia. Przez zewnętrzny znak sakramentu wiara wyraża i Boży dar łaski, i przyjęcie tego daru przez człowieka. Tym samym odpowiedź człowieka na ich przyjęcie nie może się ograniczać jedynie do wewnętrznego przekonania, ale musi rodzić zewnętrzne postawy. Na takim przekonaniu opiera się anglikańskie rozumienie wzajemnej relacji sakramentów i wiary²¹

Boża inicjatywa, którą pierwszorzędnie wyraża każde działanie sakramentalne, przychodzi do człowieka w określonym kontekście miejsca i czasu. Także ludzka odpowiedź wyrasta z kontekstu jego życia, historii, kultury itp., a zwłaszcza z etapu życia Kościoła, na jakim się on znajduje w swej pielgrzymce do Ojca. Ten zmieniający się kontekst życia i działania Kościoła domaga się ciągłej aktualizacji form jego działania, a więc także i odnowy w liturgii. Wiara Kościoła ma w ten sposób wyrażać swoją zawsze nową wrażliwość na Boże wezwania i pragnienie, by odpowiadać na nie jak najbardziej adekwatnie. Ten dynamiczny wymiar liturgii, a w niej sakramentów, anglikanizm mocno łączy z prawdą o wcieleniu. Syn Boży, wcielony w ludzką postać w określonym momencie historii, jest obecny i działa w każdym czasie. Uprzywilejowanym miejscem i momentem Jego działania są sakramenty jako rzeczywistości eklezjalne. Stąd nie wolno nigdy pojmować sakramentów jako wydarzeń prywatnych. Są one zawsze w służbie całego ludu Boże-

¹⁹ Por. W e i l, jw. s. 72.

²⁰ „39 Articles” są zbiorem podstawowych prawd wiary anglikańskiej reformacji, które powstały w kontekście XVI-wiecznych dyskusji reformacyjnych. Stanowią one część *Book of Common Prayer* (s. 607-629). Na temat „Artykułów” zob. m.in. O. O’ D o n o v a n. *On the 39 Articles. A Conversation with Tudor Christianity*. Exeter 1986; I. J. P a c k e r, R. T. B e c k w i t h. *The Thirty-Nine Articles: Their Place and Use Today*. Oxford 1984; P. T o o n. *The Articles and Homilies*. W: *The Study of Anglicanism* s. 133-137; *The Oxford Dictionary of the Christian Church* s. 1611; N o w o s a d, jw. s. 132.

²¹ „It is reflected in the words of Tertulian: ‘The flesh is the hinge of salvation’ The outward, physical aspects of the sacraments are the instrumental means by which faith articulates both God’s gift of grace and the human acceptance of the gift” – W e i l, jw. s. 72.

go, który jednoczą w „jedną rodzinę wiary we wspólnym ofiarowaniu chwały i dziękczynienia”²²

Ostatnie dziesiątki lat przyniosły w anglikanizmie nowe spojrzenie na teologię inicjacji chrześcijańskiej, co znalazło wyraz w nowych obrzędach sakramentów. Miało to związek z dowartościowaniem biblijnego rozumienia Kościoła jako ludu Bożego. I tak sakrament chrztu odkrywa swoją pełną treść dopiero, gdy jest celebrowany wobec wspólnoty wiernych, a zwłaszcza w ramach niedzielnej Eucharystii. Jako wydarzenie z istoty eklesjalne musi dokonywać się z czynnym udziałem Kościoła, wiernego ludu zjednoczonego ze swoim Mistrzem. Ujawnia to fundamentalny związek między chrztem a Eucharystią: chrzest wprowadza do wspólnoty ludu Bożego, a w Eucharystii dopełnia się ten proces rodzenia się chrześcijanina²³ Odnowione obrzędy sakramentów inicjacji chrześcijańskiej w liturgii anglikańskiej, co idzie za ich nowym rozumieniem teologicznym, zmierzają m.in. do zbiorowego udzielania chrztu, rozumienia bierzmowania jako dojrzałego potwierdzenia swojej wiary, dopuszczenia do komunii nie związanego z bierzmowaniem czy ubogacenia samych obrzędów wraz z możliwością użycia krzyżma²⁴

1. CHRZEST

Kościół anglikański zachował rozumienie chrztu zgodne z doktryną katolicką. Pierwsza forma chrztu z 1549 r., pochodząca od Cranmera, była w zasadzie zgodna z rytym „sarum”, powszechnie używanym w średniowiecznej Anglii. Pominięto tam jednak takie elementy obrzędu, jak egzorcyzm soli, „effata”, oznaczenie dłoni, namaszczenie piersi i wręczenie świecy. Dodano natomiast pewne modlitwy pochodzące m.in. od Lutra i z hiszpańskiego *Misale Mixtum*. Cranmer też, nawiązując do praktyki patrystycznej, zalecał, by chrzest był udzielany głównie w niedziele i dni święte, gdy gromadzi się

²² Hooker pisał: „That saving grace which Christ originally is or hath for the general good of the whole Church, by sacraments he severally deriveth into every member thereof” – tamże s. 73.

²³ „Such significant changes are not a matter of mere ritual updating, but are indicative of a major shift in the theological understanding of the rite [...]. The rediscovered theology of initiation is directly related to the recovery of biblical understanding of the Church as the people of God [...]. The celebration of the baptism within the Eucharist on Sunday has reawakened the Church’s awareness of the essential link between the two sacraments, that baptism is entrance into the communion fellowship, and that the Eucharist is itself a sacrament of initiation, the fulfilment of the process of the making of a Christian” – W e i l, jw. s. 62.

²⁴ Por. H a t c h e t t, jw. s. 132.

większa liczba wiernych. Chodziło także o to, by przy tej okazji wszyscy przypomnieli sobie o swoim chrzcie. Teologiczna treść koncentrowała się na przebaczeniu grzechów. Pomimo tych zaleceń prywatny chrzest, udzielany zwykle w kilka dni po urodzeniu, był powszechną praktyką²⁵ W drugiej BCP z 1552 r. Cranmer uwzględnił pewne postulaty M. Bucera (†1551), reformatora niemieckiego, który ostatnie lata życia spędził w Cambridge jako profesor teologii.

Ostateczna wersja „Book of Common Prayer” z 1662 r. podtrzymała katolicki charakter tego sakramentu. Wbrew niektórym poglądom głównych reformatorów z kontynentu, anglikanizm podkreślał od początku, że chrzest przynosi odrodzenie poprzez obmycie i uświęcenie przez Ducha Świętego, uwolnienie od Bożego gniewu, włączenie do Chrystusowego Kościoła, odpuszczenie grzechów ochrzczonego, który staje się dziedzicem wiecznego zbawienia. Podobnie, choć mniej wyraźnie, stanowiły anglikańskie arykuły, zdecydowanie odrzucające pogląd U. Zwinglego, który negował konieczność chrztu. W Artykule 27 mówi się, że chrzest jest „znakiem odrodzenia, czyli nowego narodzenia”, który „w widzialny sposób ukazuje i pieczętuje obietnice przebaczenia grzechów i przyjęcia nas na dzieci Boże przez Ducha Świętego”²⁶ Po okresie XVIII-wiecznego racjonalizmu, który doprowadził w całym protestantyzmie do niedoceniańia tego sakramentu, jego anglikańskie odrodzenie w duchu katolickim przyszło wraz z ruchem traktariańskim. Szczególnie zasłużył się tu jeden z jego założycieli i liderów, E. B. Pusey (†1882), zwłaszcza w trzech traktatach – 67-69 – spośród 90, które wyrażały założenia ruchu²⁷

Ryt udzielania chrztu według BCP jest prostszy od katolickiego i przewiduje trzy jego formy: zwyczajną w kościele, prywatny chrzest w domu i chrzest osób dorosłych²⁸ W formie zwyczajnej według BCP chrzest powinien być udzielany podczas tzw. porannej lub wieczornej modlitwy²⁹ Na obrzęd chrztu składa się kilka modlitw wstępnych, czytanie Ewangelii (Mk 10, 13-16), wyrzeczenie się szatana, świata i ciała, wyznanie wiary, nadanie imienia, trynitarna formuła chrztu z zanurzeniem w wodzie lub polaniem, znak krzyża i modlitwy końcowe.

²⁵ Por. D. R. H o l e t o n. *Initiation*. W: *The Study of Anglicanism* s. 262-263.

²⁶ BCP s. 623.

²⁷ Por. Baptism. W: *The Oxford Dictionary of the Christian Church* s. 150-152.

²⁸ Por. BCP s. 263-288.

²⁹ „Morning Prayer” albo „Evening Prayer” to anglikański odpowiednik jutrzni i nieszporów, odmawianych wspólnie w kościele. Ich porządek podaje BCP

„Lambeth Conference” z 1968 r. wezwała do gruntownej odnowy liturgii, w tym także rozumienia i udzielania sakramentów inicjacji chrześcijańskiej. Przygotowany na konferencję raport *Odnowa Kościoła w wierze* wzywał do nowego podkreślenia wzajemnego powiązania trzech sakramentów inicjacyjnych. Spowodowało to odnowę praktyki inicjacyjnej w całym świecie anglikańskim. Przedmiotem debaty była m.in. kwestia duszpasterskiej praktyki rozdzielania w czasie poszczególnych sakramentów, co rodzi pewną niejasność teologiczną³⁰ Specjalna komisja liturgiczna opracowała propozycje łącznego obrzędu inicjacyjnego, które jednak spotkały się z oporem ze strony licznych biskupów. Nowe obrzędy bowiem bardzo ograniczały udział biskupa w udzielaniu sakramentów inicjacji.

W nowym spojrzeniu na inicjację chrześcijańską, czego wyrazem są zróżnicowane ryty w różnych prowincjach anglikańskich, anglikanizm zawsze podkreśla, by inicjacja dokonywała się wobec możliwie najliczniej zgromadzonej wspólnoty wiernych, a więc w niedziele i święta. Niektóre prowincje skłaniają się nawet, by ograniczyć te obrzędy do pięciu dni w roku: Wigilii Paschalnej, Zesłania Ducha Świętego, Wszystkich Świętych, Chrztu Pańskiego i podczas wizytacji biskupa. Trzeba nade wszystko podkreślać publiczny charakter chrztu wobec zgromadzonego Kościoła, a nie jako prywatnego wydarzenia wobec rodziny i przyjaciół. W liturgii przewiduje się wyraźne wezwanie zgromadzonych wiernych, by byli świadkami i wsparciem dla ochrzczonego w jego życiu. Wierni świeccy są też wezwani, by uczestniczyć w przygotowaniu i dalszym prowadzeniu ochrzczonego ku pełni wiary. Wskazuje to na rozumienie Kościoła jako dynamicznej i aktywnej wspólnoty, gdzie nie tylko duchowni biorą czynny udział w prowadzeniu ludzi do wiary.

Dostrzega się akcent na integralność całej inicjacji. Odchodzi się od kryteriów wiekowych przy udzielaniu poszczególnych sakramentów. Dla wszystkich wiernych też używa się jednego obrzędu, by zaznaczyć te same prawa wszystkich ochrzczonego. Chrzest też coraz częściej postrzega się jako dopuszczający do Eucharystii bez względu na wiek. Również same teksty liturgiczne są liczniejsze i bogatsze w obrazy biblijne. Powróciły też obrzędy, która zanikły przy pierwszych rewizjach BCP, jak użycie krzyżma, wręczenie

³⁰ „Any separation of [baptism, confirmation and first communion] either as successively given at different stages in the initiation rite, or as conceivable in isolation from one another, involves grave theological confusion [...]. In particular, we refer to the impossibility of giving a convincing theology of 'baptism' separated from 'confirmation' or of 'confirmation' separated from 'baptism'” – The Doctrinal Commission of the Church in Wales. *Christian Initiation* – cyt. za: H o l e t o n, jw. s. 268.

szaty chrzcielnej czy zapalonej świecy. Taka większa wyrazistość obrzędów inicjacyjnych wskazuje na współczesny kontekst, który określa się niekiedy „Kościołem postchrześcijańskim”, gdzie potrzeba więcej widzialnych znaków nadprzyrodzonej rzeczywistości³¹

Wydana w 1980 roku *Alternative Service Book* (ASB) jest najbardziej znaczącą rewizją BCP, która w istocie stała się alternatywą w stosunku do niej. W żadnej mierze jednak nie znosi ona poprzedniej, która zachowuje rangę najwyższego autorytetu w liturgii i teologii³² ASB poświęca dużo miejsca inicjacji chrześcijańskiej, przewidując różne okoliczności udzielania tych sakramentów. Obok samych sakramentów są specjalne obrzędy dziękczynienia za narodzenie dziecka (s. 213-217), a nawet dziękczynienia po adopcji dziecka (s. 218-222). Najbardziej właściwym czasem dla udzielania chrztu jest niedzielną Eucharystia, chociaż dopuszczalny jest też inny termin. Przewiduje się połączony obrzęd wszystkich sakramentów inicjacyjnych, chrzest z bierzmowaniem bez komunii oraz chrzest z bierzmowaniem podczas modlitwy porannej lub wieczornej. Przywrócono możliwość użycia oleju świętego podczas znaku krzyża na czole oraz wręczenia zapalonej świecy.

2. BIERZMOWANIE

Kościół anglikański przejął średniowieczną praktykę rozumienia i udzielania sakramentu bierzmowania. Dość szybko jednak, bo już w 1549 r., doszło do rezygnacji z namaszczenia olejem krzyżem, a przy rewizji BCP w 1552 r. zaniechano znaku krzyża wraz z towarzyszącą formułą modlitewną. Odpowiedzialny za te zmiany był Cranmer, który akcent przesunął z udzielania sakramentu na przedsakramentalne pouczenie i jego sens katechetyczny³³ Szafarzem bierzmowania był i jest zawsze biskup. Udziela go przez modlitwę i włożenie rąk.

Praktyka udzielania tego sakramentu kształtowała się dość swobodnie aż do XIX w. Miały na to wpływ różne okoliczności, wśród nich m.in. trudności

³¹ Por. tamże s. 269.

³² „The Alternative Service Book (1980), as its name implies, is intended to supplement the Book of Common Prayer, not to supersede it” Preface, The Alternative Service Book 1980. Services authorized for use in the Church of England in conjunction with The Book of Common Prayer together with The Liturgical Psalter, Beccles-London-Cambridge-Oxford-Sevenoaks 1980 s. 9.

³³ Zresztą intencje Cranmera przy wprowadzaniu zmian do średniowiecznego obrzędu bierzmowania do dzisiaj pozostają niejasne dla samych anglikanów. Por. H o l e t o n, jw. s. 270-271.

techniczne, jak rozległość diecezji, brak rezydencji biskupów, a dla anglikanów na świecie fakt, że aż do 1785 r. nie było żadnego anglikańskiego biskupa poza Zjednoczonym Królestwem. Dopiero wprowadzenie surowszej dyscypliny przynależności kościelnej na początku XIX w., która z kolei wyrosła z tzw. odrodzenia ewangelickiego, przywróciła znaczenie bierzmowania i większy porządek w jego sprawowaniu³⁴. Z jednej strony odnowie praktyki towarzyszyły też nowe akcenty w teologicznym rozumieniu tego sakramentu. Podkreślano jego związek z chrztem jako jego drugiej, uzupełniającej części, a więc tym samym jego charakter sakramentalny³⁵. Z drugiej strony podtrzymywano nadal jego interpretację niesakramentalną, katechetyczną. Obie interpretacje jednakże zgodnie przyjmowały konieczność udzielania bierzmowania przed pierwszą komunią.

Od 1968 r., wraz z odnową całej liturgii anglikańskiej, doszło do nowych debat odnośnie do treści i znaczenia bierzmowania. Nowe teksty z ASB przewidują udzielanie bierzmowania wraz z chrztem i komunią, tylko z komunią lub poza chrztem i komunią. Zaleca się, by udzielać go podczas wspólnych modlitw porannych lub wieczornych. Przywraca się możliwość namaszczenia olejem, wcześniej pobłogosławionym przez biskupa. Znaczenie bierzmowania nabiera coraz bardziej sensu powtórnego po chrzcie publicznego potwierdzenia i wyznania swojej wiary i wierności przymierzu chrzcielnemu wobec biskupa. Zanika natomiast rozumienie bierzmowania jako dopuszczenia do komunii, co łączy się z opóźnianiem się wieku jego udzielania. Tym samym podkreśla się wagę chrztu, gdzie pełnia Ducha Świętego staje się udziałem chrześcijanina. Są jednak i tacy teologowie, którzy widzą w bierzmowaniu istotne dopełnienie daru Ducha Świętego, bez którego chrzest byłby niekompletny³⁶.

³⁴ Odrodzenie ewangelickie był to ruch w Kościele anglikańskim związany przede wszystkim z J. Wesley'em (†1791). Podkreślał on mocno zarówno wartość każdego człowieka, potrzebę osobistego nawrócenia, pierwszeństwo Biblii, jak i klasyczne zagadnienie protestanckie uprawiedliwienia przez wiarę. Doprowadził do szerokich reform społecznych i wychowawczych. Na temat teologicznego znaczenia tego odrodzenia w Kościele anglikańskim por. A. N i c h o l s. *The Panther and the Hind. A Theological History of Anglicanism*. Edinburgh 1993 s. 97-113; P. B u t l e r. *From the Early Eighteenth Century to the Present Day*. W: *The Study of Anglicanism* s. 32-33.

³⁵ Takiemu interpretowaniu bierzmowania jako uzupełnienia chrztu dali wyraz zwłaszcza dwaj autorzy: A. J. Mason (*The Relation of Confirmation to Baptism*. London 1893) i G. Dix (*The Theology of Confirmation in Relation to Baptism*. London 1946).

³⁶ Por. Confirmation. W: *The Oxford Dictionary of the Christian Church* s. 396-397

3. EUCHARYSTIA – KOMUNIA ŚW

Eucharystia, obok chrztu, to dla anglikanów sakrament w sensie ścisłym, ponieważ został wyraźnie ustanowiony przez Chrystusa. Pozostałe sakramenty są sakramentami w sensie dalszym, a pochodzą z praktyki Kościoła apostołskiego. Docenianie wagi wszystkich sakramentów w życiu chrześcijanina wyraźnie wskazuje na katolickie dziedzictwo anglikanizmu, odróżniając go od teorii protestanckich³⁷ Eucharystia, zwana najczęściej przez anglikanów „Komunią świętą”, w swojej formie z BCP z 1549 r. zachowała zasadniczą zgodność z dotychczasowym rytym katolickim. W modlitwie eucharystycznej Cranmer położył akcent teologiczny jedynie na wspomnienie ofiary Chrystusa, usuwając inne aspekty ofiarnicze. Cała msza natomiast bardziej ukazywała ducha dziękczynienia w zgodzie z praktyką Kościoła pierwotnego³⁸ W następnej wersji BCP z 1552 r. zmiany poszły dalej, głównie w tym kierunku, by w centrum było dziękczynienie i słowa ustanowienia, po czym następowało udzielanie komunii. Teologia anglikańska nie stworzyła odrębnej doktryny eucharystycznej, jak inne tradycje reformacji kontynentalnej. W duchu *via media* zawsze było tu miejsce na różne opinie, które odwoływały się do Pisma św., praktyki Kościoła pierwszych wieków, rozumu i doświadczenia. Zachowując wiarę w rzeczywistą obecność Chrystusa w Eucharystii, Cranmer dążył jednak do przesunięcia akcentu z aktu zmiany postaci na akt komunii³⁹ Jak podkreśla Crockett, chodziło mu o odniesienie rzeczywistości sakramentalnej raczej do wiernego przyjmującego komunię niż do samych postaci eucharystycznych. Stąd jego poglądy można wyrazić jako „rzeczywiste spożywanie Ciała i Krwi Chrystusa w Eucharystii raczej niż... rzeczywistą, obiektywną obecność Chrystusa w Eucharystii”⁴⁰ W tym kierunku szło też przekonanie R. Hookera, co doprowadziło do wykształcenia się tzw. teorii recepcjonizmu (przyjmowania). Nie neguje się tu realnej

³⁷ Por. R. Ł u k a s z y k. *Anglikański Kościół IV: Teologia*. W: *Encyklopedia Katolicka* T. 1. Lublin 1985 kol. 587-590.

³⁸ „All references to the Mass as a sacrifice in any other sense than that of a commemoration of the sacrifice of the cross, a sacrifice of praise and thanksgiving, or the sacrifice of 'ourselves, our souls, and bodies', were carefully excluded. The whole prayer was more clearly oriented around the theme of thanksgiving, in line with the eucharistic prayers of the early Church” – W R. C r o c k e t t. *Holy Communion*. W: *The Study of Anglicanism* s. 273.

³⁹ Analizę nauki Cranmera na temat Eucharystii por. P B r o o k s. *Thomas Cranmer's Doctrine of the Eucharist: An Essay in Historical Development*. New York 1965.

⁴⁰ C r o c k e t t, jw. s. 274.

obecności, ale bardziej podkreśla realne przyjmowanie Chrystusowego Ciała i Krwi przez chrześcijanina. Można tu wyśledzić pewien umiarkowany agnoscycyzm, za którym stoi rozróżnienie między wiarą a teologią: należy wierzyć, że przyjmuje się prawdziwe Ciało i Krew w znakach sakramentu Eucharystii, ale teologiczne ujęcie sposobu tej obecności jest w dużym stopniu kwestią, jaką należy rozważyć teologicznie⁴¹ W dyskusjach XVII-wiecznych podjęto na nowo charakter ofiarniczy Eucharystii, a nawiązując do św. Augustyna, także jej wymiar kościelny. Podtrzymywano znaczenie przyjmowania komunii, wiążąc z tym akt konsekracji. Wskazywano, że „konsekracji postaci nie uważa się za cel sam w sobie, ale jako skierowanej ku aktowi komunii”⁴² Wyraźną odnowę eucharystyczną przyniósł koniec XVIII w. wraz z odrodzeniem ewangelickim, a w XIX w. stało się to za sprawą ruchu oksfordzkiego. Lider odrodzenia ewangelickiego, Wesley, mocno akcentował sakramentalny, w tym eucharystyczny wymiar życia chrześcijańskiego, czemu dał wyraz w hymnach eucharystycznych, które do dzisiaj są śpiewane, zresztą nie tylko przez anglikanów. Zwolennicy odnowy katolickiego dziedzictwa anglikanizmu w ramach „Oxford Movement” widzieli w kulcie eucharystycznym centrum liturgii chrześcijańskiej. Nie lekceważąc aktu komunii, bardziej niż dotąd podkreślano tutaj rzeczywistą obecność Chrystusa pod postaciami chleba i wina, która staje się przez akt konsekracji⁴³ W XX w. dotarł do Kościoła anglikańskiego ruch liturgiczny⁴⁴ Jego owocem było zwłaszcza podkreślenie centralnego znaczenia niedzielnej Eucharystii w życiu każdej wspólnoty parafialnej. Najbardziej wpływowym liturgistą anglikańskim w XX w. był G. Dix (†1952), autor *The Shape of the Liturgy* z 1945 r.⁴⁵ Zwracał on specjalną uwagę na kształt liturgii eucharystycznej jako całości, a cała późniejsza odnowa nosi na sobie jego wpływ.

Na anglikańską doktrynę eucharystyczną wpłynął także ruch ekumeniczny. Wyrazem tego jest zwłaszcza *Agreed Statement on Eucharistic Doctrine* jako

⁴¹ „At the level of faith, all that is necessary is that we believe that the body and blood of Christ is really received in the Eucharist by means of the sacramental signs. At the level of theology, it is legitimate to speculate about the manner of the presence, as long as it does not endanger piety” – C r o c k e t t, jw. s. 275.

⁴² Tamże s. 277.

⁴³ „According to Tractarian teaching, the presence of Christ in relation to the elements is brought about by the act of consecration and is not dependent on their reception in communion” – tamże s. 279.

⁴⁴ Głównie dzięki pracy A. G. Herberta *Liturgy and Society* (1935) i pod jego redakcją wydanej *The Parish Communion* (1937). Por. B u t l e r, jw. s. 42-44.

⁴⁵ Wydanie uzupełnione o uwagi P V Marshalla: New York 1982.

owoc prac ARCIC I⁴⁶ Dokument ten wyraża wspólne przekonanie, że celem Eucharystii jest „komunia z Chrystusem”, co „zakłada Jego prawdziwą obecność” Obecność Chrystusa nie zależy od wiary przyjmującego, ale bez wiary z kolei nie może dojść do „życiodajnego spotkania” ze Zbawicielem⁴⁷ Te i inne akcenty eucharystyczne są obecne także w innych dokumentach ekumenicznych, jakie powstały w dialogu Kościoła anglikańskiego z innymi odłamami chrześcijaństwa⁴⁸ Pewną nowością dla anglikanizmu jest tu podkreślenie roli Ducha Świętego, czego wyrazem jest przywrócenie epiklezy w nowszych obrzędach Eucharystii. Nowe jest także jej rozumienie jako zapowiedzi uczy niebieskiej, co podkreśla jej aspekt antycypacyjny i eschatologiczny.

Te teologiczne i liturgiczne przemiany w Kościele anglikańskim dokonują się coraz powszechniej, co prowadzi do kształtowania się nowej świadomości eucharystycznej w całej Wspólnocie Anglikańskiej. Struktura anglikańskiej Eucharystii jest bardzo zbliżona do rytu rzymskokatolickiego. Widoczna różnica jest m.in. przy przekazaniu znaku pokoju. Obrzęd ten odbywa się tuż przed przygotowaniem darów, natomiast akt pokuty może być w obrzędach wstępnych albo przed znakiem pokoju. BCP zawiera jeden obrzęd Eucharystii. ASB przewiduje dwa rytury Eucharystii, A i B. W pierwszym jest możliwość odprawiania według obrzędu z BCP z 1662 r. W rycie A są też podane cztery modlitwy eucharystyczne oraz jedna dodatkowa, do użytku podczas Eucharystii z udziałem ludzi chorych. Analogicznie do nowej liturgii mszalnej rzymskokatolickiej do wyboru są też pewne części zmienne na wybrane uroczystości czy okresy liturgiczne. BCP, nakazuje, by każdy wierny przystąpił do komunii św. przynajmniej trzy razy w roku, z tego raz na Wielkanoc⁴⁹ Zarówno BCP, jak i ASB wskazują, że celebrans spożywa pozostałe postacie konsekrowane bezpośrednio po komunii lub po zakończeniu Eucharystii. W obu księgach nie przewiduje się więc adoracji eucharystycznej, choć taka w praktyce występuje w niektórych kościołach anglikańskich.

⁴⁶ Por. Anglican Roman-Catholic International Commission. *The Final Report*. London 1982 s. 11-25.

⁴⁷ „Communion with Christ in the eucharist presupposes his true presence, effectually signified by the bread and wine which, in this mystery, become his body and blood [...]. The sacramental body and blood of the Saviour are present as an offering to the believer awaiting his welcome. When his offering is met by faith, a lifegiving encounter results. Christ's presence... does not depend on the individual's faith in order to be the Lord's real gift of himself to his Church” *The Statement* (1971) nr 6-8. W: tamże s. 14-15.

⁴⁸ Na temat ekumenicznego zaangażowania anglikanizmu zob. M. T u r n e r. *The Ecumenical Future*. W: *The Study of Anglicanism* s. 379-393.

⁴⁹ Por. BCP s. 262.

IV LITURGIA A ETYKA

Ostatnie dziesięciolecia w Kościele anglikańskim nie obfitują w teologiczne studia nad moralnością chrześcijańską. Ta problematyka najczęściej zmierza w kierunku protestanckim, gdzie omawia się raczej ogólne zasady etyczne życia chrześcijańskiego albo dokonuje się analiz w stylu kazuistycznym. Stąd też rzadko dziś mówi się tam o teologii moralnej, używając raczej pojęcia „etyka”

Jednym z nielicznych wyjątków jest tu erudycyjne dzieło O. O'Donovana pt. *Resurrection and Moral Order. An Outline for Evangelical Ethics*, które jest próbą dojrzałego, teologicznego odczytania paschalnego wymiaru moralności⁵⁰ O'Donovan jest też autorem niewielkiego opracowania pt. *Liturgy and Ethics*⁵¹ Korzystając z tych rozważań O'Donovana, można dostrzec pewne anglikańskie próby odczytania wzajemnej relacji między moralnością a liturgią, w tym sakramentami. Ta zależność winna być oczywista dla każdego ucznia Chrystusa. Szczere oddawanie czci Bogu w liturgii ma kształtować życie chrześcijan w duchu prawdziwego i czynnego braterstwa; ten duch braterstwa będzie natomiast prawdziwie chrześcijański, a więc i transcendentny, gdy zachowa swoje zasadnicze odniesienie do kultu Bożego. O'Donovan podkreśla szczególnie miejsce słowa zarówno w liturgii, jak i w etyce. Na polu etyki to słowo służy trzem podstawowym celom: wyrażeniu „podstawowych kategorii moralnych”, ich scaleniu w „całościową wizję moralną” oraz służy „interpretowaniu świata”, w którym chrześcijanin ma działać w zgodzie z tą wizją⁵² Przekazanie słuchaczom tych głównych kategorii moralności chrześcijańskiej, jakimi są np. miłość, posłuszeństwo, łaska czy przebaczenie, winno umożliwić ukształtowanie odpowiednich przekonań i postaw. O'Donovan podkreśla w tym kontekście niezastąpioną rolę przepowiadania liturgicznego, które winno właściwie interpretować teksty liturgiczne⁵³ Moralista oksfordzki zdaje sobie sprawę z braku innych form

⁵⁰ Leicester 1986 (wyd. II Leicester-Grand Rapids 1994). Recenzję tej pozycji, autorstwa S. Nowosada, zob. „Roczniki Teologiczne” 43:1996 z. 3. s. 135-139. O'Donovan jest kierownikiem Katedry Teologii Moralnej i Pastoralnej w Christ Church College w Oksfordzie. Uważany jest za najważniejszego obecnie moralistę anglikańskiego.

⁵¹ Bramcote 1993. Ukazała się ona w serii *Grove Books*, która podejmuje rozmaite, szczegółowe problemy z zakresu teologii i szeroko rozumianego życia chrześcijańskiego.

⁵² *Liturgy and Ethics* s. 5.

⁵³ „It is perhaps the supreme test of any Christian moral teaching, whether it could be used as the basis for preaching [...]. First of all there is the task of communicating the basic moral categories in which the faithful learn to articulate their moral convictions. The faithful

katechizacji, gdy zauważa, że liturgiści i ci, którzy sprawują liturgię, pełnią tu pierwszorzędną rolę. Ciekawy przykład wyakcentowania wymiaru moralnego chrztu zawiera się w obrzędzie udzielania tego sakramentu w amerykańskim Kościele episkopalnym. Obok tradycyjnych przyrzeczeń, jakie przewiduje ASB⁵⁴, zresztą bliskich w treści obrzędowi katolickiemu, Amerykanie dodali kilka innych wezwań o wyraźnie moralnym przesłaniu. Wzywa się tam m.in. do trwania w braterstwie i na modlitwie, do świadczenia o Ewangelii słowem i przykładem życia, do służenia Chrystusowi w każdym człowieku czy do starania się o sprawiedliwość, pokój i szanowanie godności każdego człowieka⁵⁵

Dla ukształtowania z poszczególnych kategorii moralnych całościowej wizji życia moralnego konieczna jest lektura Pisma św. To słowo Boże ukazuje te pojedyncze kategorie w ciągu powiązanych ze sobą wydarzeń zbawczych. Stąd z moralnego punktu widzenia według O'Donovana wciąż niedoceniany jest układ i wybór czytań biblijnych podczas sprawowania liturgii. W tym kontekście autor krytycznie ocenia rzeczywistość anglikańską. Z kolei, by modlący się wraz z Kościołem chrześcijanin skutecznie przełożył ofiarowaną mu wizję życia moralnego na swoje życie, musi otrzymać pomoc dla właściwego zrozumienia świata, w którym żyje. Liturgia jest w tym względzie bardzo niedoceniana. Potrzeba, by jej teksty, zwłaszcza modlitwy, bardziej odzwierciedlały rzeczywistość współczesnego świata i uczyły jego teologicznego rozumienia. Pomocne byłyby dla przykładu modlitwy na różne okazje czy litanie, gdzie jest miejsce na modlitwę w bardzo rozmaitych i aktualnych sprawach⁵⁶ Jako przykład z dyskusji anglikańskich w latach 70. przed wydaniem ASB O'Donovan przywołuje „modlitwę po przerwaniu ciąży”, która się ostatecznie w ASB nie znalazła⁵⁷ Obecność w tekstach litur-

will, after all, learn some basic moral categories from somewhere: if they don't learn them from their liturgy, we must ask where will they learn them from" – tamże s. 8-9.

⁵⁴ Por. s. 245-247.

⁵⁵ „Will you continue in the apostles teaching and fellowship and the breaking of bread and in prayers? [...] Will you proclaim by word and example the good news of God in Christ? Will you seek and serve Christ in all persons, loving your neighbour as yourself? Will you strive for justice and peace among all people, and respect the dignity of every human being” – cyt. za: O'D o n o v a n. *Liturgy and Ethics* s. 10.

⁵⁶ BCP zawiera jedną taką litanię, uchodzącą za klasyczną; por. s. 30-37. W ASB por. s. 99-102.

⁵⁷ „Heavenly Father, you are the giver of life, and you share with us the care of the life that is given; into your hands we commit in trust the developing life that we have cut short. Look in kindly judgement on the decision we have made, and assure us in all our uncertainty that your love for us can never change” *Liturgy and Ethics* s. 14.

gicznych także trudnych problemów życia chrześcijan w dzisiejszym świecie lepiej ukazuje miejsce i rolę liturgii w życiu moralnym uczniów Chrystusa.

SACRAMENTS OF CHRISTIAN INITIATION IN ANGLICAN TRADITION

S u m m a r y

Liturgy has always played a central role in Anglicanism. The spirit of Anglicanism is to be found in its worship rather than in any documents. The liturgy calls all members of Christ's Body into a common act of praise. The establishment of one uniform liturgy was a distinguishing mark of the Church of England at the Reformation. It explains why the Book of Common Prayer has become a special authority in this tradition. For many reasons the Book has undergone several revisions. The last major one was in 1662. After the Lambeth Conference of 1968 the Church of England produced in 1980 the Alternative Service Book.

Anglicanism has always seen the sacraments as visible means of God's grace and placed them in the centre of Christian worship. Since R. Hooker the sacraments have also been regarded as „moral instruments” There is an indispensable link between worship, in particular sacramental worship, and a Christian's daily life. The recent decades have seen a rediscovery of theology of initiation which is directly related to the recovery of biblical understanding of the Church as the people of God.

In the following chapter of this paper the author outlines the changes in the liturgy and understanding of baptism, confirmation and Holy Communion that have taken place over the centuries in the Church of England. These changes indicate some common concerns like indiscriminate baptism, confirmation as a rite for a mature reaffirmation, ceremonial enrichment or the centrality of the eucharistic aspect in the Christian worship. In the new rites of initiation as a whole there is a clear commitment to the integral unity of initiation itself.

The last part of this article deals with the relationship between liturgy and ethics. According to O. O'Donovan they are both concerned with the speech that shapes a man's action. Liturgy here has a threefold task: to communicate the basic moral principles to the faithful, to integrate those categories into a whole moral vision and to interpret the world into which the Christ's disciples must act in the light of that moral vision.

Summarized by Revd Sławomir Nowosad